

Et Bidrag til Kooperationens Historie i England.

The history of co-operation in England: its literature and advocates.
By G. J. Holyoake. Vol. I. The pioneer period, 1812—1844. London,
Trübner & Co., 1875. (419 S.)

I.

Den Kulde, hvormed de kooperative Bestræbelser oprindelig mødtes, og som jo væsenlig var begrundet deri, at Socialismen havde givet Stødet til hele den kooperative Bevægelse, har efterhaanden i en mærkelig Grad tabt sig. Forandringen har paa sine Steder endog været saa stærk, at den tidligere Uvilje er bleven til Begejstring; — men det forstaar sig, at denne Forandring i Opfattelsen af Kooperationens Betydning ikke overalt har medført en tilsvarende Forandring i Bedømmelsen af Socialismen. I England, hvilket Land vi her udelukkende skulle holde os til, kan det endog siges, at hele den nyere Nationaløkonomi er velvillig, ja mere end velvillig stemt mod den kooperative Bevægelse. Vi behøve blot at minde om Trekløveret: Mill-Cairnes-Fawcett. Mill fører i sin «Politiske Økonomi» et varmt Forsvar for hele Kooperationen, og ham følge de fleste af de dygtigste yngre engelske

Økonomer: Cairnes, i sin her i Tidsskriftet tidligere anmeldte «Politiske Økonomi», — Fawcett, i talrige forskjellige Afhandlinger, — Thornton, i «On labour», — og mange flere mindre Stjerner. Ja, der mangler endog meget lidet i, at disse Økonomer ville fremstille Kooperationen som indeholdende «Arbejderspørgsmaalets Løsning», «Ophævelsen af Forskjellen mellem Arbejder og Ikke-Arbejder», «Fattigdommens Afskaffelse» osv. osv. Kort sagt: hvis Kooperationen ikke formaar at føre os helt ind i Guldalderen, vil den dog i det Mindste føre os meget nær henimod den.

Men Erfaringen? hvad siger den? støtter den disse smilende Forhaabninger? Neppe; i alt Fald ikke i nogen stærk Grad. Enkelte kooperative Foretagender er det vel gaaet udmærket; men som Helhed betragtet har Kooperationen til Dato ikke udrettet meget for Arbejderklassen. Det forstaar sig, at den endnu er saa ung, at man ikke bør sætte for store Fordringer til den. Ung, meget ung er den ganske vist; men den er dog saa gammel, at dens Historie vil kunne interessere og belære. Dens Historieskriver er maaske dog endnu ikke kommen; i alt Fald opfylder det Bidrag, Holyoake nylig har leveret, paa ingen Maade alle de Fordringer, der maa stilles til en Kooperationens Historie.

George Jacob Holyoake er ganske vist i Besiddelse af ikke faa af de Betingelser, den store Opgave, han satte sig, forudsætter. Han er opfyldt af levende Interesse for og Kjærlighed til sin Gjerning; han har været et aktivt Medlem i den kooperative Bevægelse, virkede en Tidlang som «social missionary», redigerede 1846—72 «The Reasoner», et socialistisk - kooperativt Blad, og har med den største Interesse fulgt Bevægelsen

næsten lige fra dens første Færd*); han har været i Berøring med Størstedelen af de Mænd, der i England have paatrykt den dens ejendommelige Karakter; og det rige Materiale, han har indhentet ved personlig Erfaring, har han — uden at sky nogensomhelst Anstrengelse og Møje — søgt at supplere ved Andres Erfaringer. Alligevel lider Bogen af betydelige Mangler. Forfatterens varme Kjærlighed til Sagen og den utrættelige Flid, hvormed han har indsamlet sit Materiale, ere blevne modvejede af en, som det synes, ikke tilstrækkelig omfattende Dannelse. Forfatteren har været ganske ude af Stand til at beherske sit Stof, og Følgen er da den, at han ikke har kunnet levere et virkelig fyldigt og levende historisk Billede, men kun en, ganske vist i flere Henseender meget interessant, Materialsamling.

I England har Kritiken taget forholdsvis mildt paa Holyoake. Mildheden har for en Del været begrundet i personlige Forhold. Bogen udkom nemlig omtrent samtidig med, at der offentlig indsamledes Understøttelsesmidler til dens Forfatter, hvis Helbredstilstand og Syn var ødelagt. Selv bortset fra saadanne personlige Forhold fortjener det af Holyoake gjorte Forsøg Anerkjendelse. Kun betragte man ikke hans Bog som et udtømmende historisk Værk. Dens udkomne første Del, der kalder sig «Banebryder-Perioden», slutter allerede med 1844, altsaa netop med det Aar, da de bekjendte «Banebrydere» i Rochdale begyndte deres Virksomhed. Om Bogens næste Del nogensinde vil udkomme, er vel mere end

*) Af hans øvrige Skrifter skulle vi her nævne: «The history of co-operation in Rochdale», «The logic of co-operation», «J. S. Mill, as some of the working classes knew him», «The history of co-operation in Halifax», «Limits of atheism».

tvivlsomt. Kjernepunktet i første Del er, hvad Englænderne kalde: *the Owenite Socialism*. Foruden Owen omtales en stor Mængde andre *co-operators*; thi det har været Forf. særligt magtpaaliggende at omtale ikke blot selve Sagen, men ogsaa de Mænd, der havde helliget sig den, og den Literatur, der virkede for den. Bogen indeholder en Mængde spredte Træk, der have Interesse; af af dem skal der i det Følgende fremdrages adskillige, som Ref. paa flere Steder dog skal tillade sig at supplere med Oplysninger, hentede fra forskjellige nyere herhenhørende Værker.

Inden Holyoake gaar over til selve Kooperationen, giver han en kort Skildring af «the evil days before it began». Kun ved en varm Kjærlighed til og Medfølelse med Arbejderne og de Fattige udmærker dette Afsnit sig. I et følgende omtaler han nogle af «the utopianists who led to it», navnlig Englænderne Thomas Morus, Harrington, John Bellers og Godwin, og Franskmændene Morelly, Babeuf, St. Simon og Fourier. De sidst Nævnte ere velbekjendte, ligesaa Th. Morus's «Utopia». Harringtons «Oceana» er heller ikke ubekjendt (— Holyoake benytter Lejligheden til at minde om, at Harrington, der paa Grund af sine socialistiske Anskuelse er bleven skildret som en «simpel Sjøver», nedstammede fra «8 Hertuger, 3 Marquis'er, 70 Jarler, 27 Viscount'er og 37 Baroner, af hvilke 16 vare Hosebaandsriddere»); — men John Bellers's «College of Industry» er mindre bekjendt. Hans Bog, der udkom 1696, er interessant som det første engelske praktiske Forslag til øjeblikkelig Gjennemførelse af en kommunistisk eller socialistisk Ordning; Forslaget indeholder flere Punkter, der senere optoges af de Mænd, der virk-

ede for Kooperationen, men adskiller sig fra de fleste øvrige engelske kooperative Forslag, derved at det tilsigter ikke en privat, men en af Staten gennemført Kooperation.

De nævnte «Utopianister» vare kun Forløbere. Som Kooperationens virkelige Fader maa Robert Owen betragtes. I en Kooperationens Historie maa Rob. Owen altsaa nødvendigvis indtage en fremtrædende Plads. Holyoake giver ikke nogen fuldstændig Skildring af denne betydelige Personlighed, men fremhæver kun en Del mere eller mindre ejendommelige Træk; yderligere Oplysninger kunne findes i Sargants velbekjendte Bog, i Booths «Robert Owen», i R. Dale Owens forskjellige Skrifter, navnlig hans Autobiografi, og paa flere Steder.

Robert Owen (født Maj 1771, i Newtown i Wales) var unægtelig, som Holyoake siger, «a very unusual man»; og han var det ligefra sin tidligste Alder. Kun ganske faa Aar gammel begyndte han at gruble over religiøse Emner; i en Alder af ti Aar var han «fuldt overbevist om, at alle Religioner ere grundfalske». To Aar senere, altsaa i en Alder af tolv Aar, skrev han et Brev til Førsteministeren Pitt, i hvilket han førte Klage over den Maade, hvorpaa man i hans Landsby misbrugte Søndagen, og da Regeringen virkelig kort efter udsendte en Bekjendtgørelse om Hviledagens Helligholdelse, fik det lille Vidunder Æren herfor. Det var dog ingenlunde udelukkende den Slags Tanker, der lagde Beslag paa hans Tid; samme Aar, han naaede til den nævnte religiøse «Overbevisning», forlod han sine Forældre, for paa egen Haand at bryde sig en Bane, og fra da af — i en Alder af ti Aar — underholdt han bestandig sig selv uden nogensinde at anmode sine Forældre om Tilskud. Efter at have arbejdet hos forskjellige Mestre fik han — 19 Aar gammel —

Bestyrelsen af et stort Bomuldsspinderi i Manchester. Mange Forretninger i denne Fabrik vare ham ganske ukjendte, og let maa det ikke have været for et uerfarent nittenaarigt Menneske at regere 500 Arbejdere; men han udførte dog sit Hverv til Fabrikherrens fulde Tilfredshed. Han havde et udmærket Greb paa at tage Folk. Denne Evne stod — mener han — i Forbindelse med hans barmhjertige, menneskekjærlige Sind, hans anti-religiøse, filosofiske Opfattelse. «Jeg var,» siger han, «kommen til den Overbevisning, at Menneskets Karakter er uafhængig af Ens egen Vilje, at den udvikles af Omstændighederne, og at man følgelig ikke er ansvarlig for sine Fejl. Da jeg havde erhvervet denne Overbevisning, blev min Sjæl rolig og klar; Vreden og Hædefuldheden døde bort hos mig.» Han interesserede sig for sine Arbejders Vel, omgikkes dem med Venlighed og Kjærlighed, og udrettede paa den Maade langt mere, end Strenghed vilde kunne have opnaet.

Nogle Aar efter gjorde Owen Bekjendtskab med en ung skotsk Pige, Miss Dale, der strax ved den første Sammenkomst fattede den Beslutning at gifte sig med ham, — en Plan, den energiske Dame ogsaa forstod at gennemføre. Hendes Fader ejede en stor Bomuldsfabrik i New Lanark. Denne overtog Owen i 1797, og her aabnede der sig nu en ny og stor Virkeplads for ham. Her var det, at han først forsøgte at lægge Grunden til en ny forbedret Samfundsordning. I en dobbelt Retning gik hans Bestræbelser, i en negativ og i en positiv. Han søgte at fjerne, hvad der kunde friste til det Onde: alle Brændevinsudsalg fjernedes, og Drukkenskab blev noget Ukjendt i New Lanark; de uregelmæssige kønslige Forbindelser søgtes forebyggede, og uægte Fødsler bleve en

ren Sjældenhed her. Endvidere indførtes en Art Udsalgssteder, ikke ulige Nutidens Husholdningsforeninger, og det er i Virkeligheden i New Lanark, at Spiren til en af Formerne for den senere Kooperation maa søges. Fremfor Alt søgte Owen dog at virke gjennem en forbedret Folkeopdragelse. New Lanark blev Sædet for en «Institution for the Formation of Character», for de i Storbritannien dengang ukjendte «Infant Schools» noget Lignende som de Frøbelske Børnehaver, — en Art Instituter, der efter det glimrende Held, de havde i New Lanark, indførtes i London af Lord Brougham. Der indførtes Fælleskjøkkener; der oprettedes et Folkebibliothek, og paa mangfoldige andre Maader søgte Owen at sørge for Arbejdernes materielle og moralske Velfærd. Men alle disse filantropiske Indretninger forhindrede ikke, at selve den industrielle og kommercielle Forretning betalte sig brillant. Forretningen og Fabriken udvidedes bestandig, og blev saa omfattende, at der aarlig til Reparationer anvendtes 8000 Pd. Sterling. Owen, Filantropen, Drømmeren, Sværmeren, blev snart Millionær, saa han maa tillige dog have været en ret praktisk Mand. Og at Owen ikke tjente sin Formue ved at udsuge sine Arbejdere, kan bl. A. ses deraf, at da de Forenede Stater i 1806 lagde Beslag paa Bomulden, hvoraf Følgen blev, at hele Bomuldsindustrien i Storbritannien gik i Staa, maatte Owen vel standse sine Maskiner; men han vedblev at betale Arbejderne deres fulde Løn, og i fire Maaneder udbetalte han dem 7000 Pd. Sterl., uden at de udførte andet Arbejde end at holde Maskinerne rene. New Lanark syntes i det Hele at være blevet et sandt Eldorado: Arbejdsherrerne tjente Millioner, og Arbejderne leve et sundt aandeligt og materielt Liv; de vare i Besiddelse af Goder, som Arbejdere i andre

Dele af Landet maatte savne; deres Sæder vare renere, deres Liv fredeligere og lykkeligere end andre Arbejderes, og fremfor Alt modtog de strax fra Fødselen af en omhyggelig Omsorg. New Lanark blev da ogsaa berømt vide omkring; i en Række af Aar besøgte denne Filantropiens Hovedstad af gjennemsnitligt to tusinde Beundrere; langvejs fra kom Fyrster, Hertuger og Prinser hid, for med egne Øjne at se de vidunderlige Resultater, Filantropien her havde opnaaet. Fra New Lanark har Owen øvet en Indflydelse paa hele Opdragelsesvæsenet i England, der nu er temmelig glemt, men som man ikke burde have glemt. Ogsaa fra New Lanark var det, at Bevægelsen for Fabriklovgivningen udgik.

Det er ikke uden Interesse et Øjeblik at standse ved de Mænd, der styrede eller i det Mindste ejede New Lanark i Forening med Owen. Den bekendteste af dem er Jeremias Bentham, der dengang var paa sin Berømmelses Højdepunkt. Han indskød en betydelig Sum i Forretningen, og hans Venner sige, at den eneste Gang i hans Liv, han gjorde en heldig Spekulation, var da han sluttede sig til Owen. Forøvrigt passede de to Filosofer ikke vel sammen: Bentham betragtede Owen som en Konfusionsmager, og Owen foragtede Bentham som en Mand, der kun kjendte Verden gennem sine Bøger. Den tredje Interessent i Foretagendet var Kvækeren Mr. Walker, en meget rig, højt anset Filantrop. Endelig var der Kvækeren William Allen, en af sin Tids virksomste Filantroper. Med Wilberforce havde han virket for Slavehandelens Afskaffelse, og det fortælles om ham, at han havde lovet, «med Guds Hjælp», ikke at spise Sukker, saalænge Negerhandelen ikke var afskaffet; — i tre og fyrretyve Aar «blev denne Hjælp ham naadigt

ydet». Saadant et lille Træk karakteriserer Manden. Allen var bleven optagen i Forretningen paa Grund af den store Anseelse, hans Navn nød i den religiøse Verden; men hans fanatiske Religiositet maatte selvfølgelig berede Owen mange Vanskeligheder, og tilsidst blev Forholdet saa spændt mellem de to Kontraster, at Owen besluttede sig til at trække sig tilbage fra New Lanark (December 1828).

I New Lanark havde Owen været heldig, heldig over al Forventning. I Amerika, hvor han virkede i Tyverne, gav han Stødet til hele den socialistiske og kommunistiske Bevægelse, der endnu rører sig saa stærkt derovre*); men hans Experimenter med New Harmony mislykkedes. Han vendte skuffet tilbage til Evropa. Han saa, at Tiden endnu ikke var kommen for det af ham udtænkte ny Samfund. Han opgav ikke Haabet; men han indsaa, at man maatte vente. Foreløbig maatte man da indskrænke sig til at gennemføre en saadan Ordning af Arbejdet, at det blev muligt for dem, der ikke havde Mod til at bryde det gamle Samfunds Lænker, at «leve i adskilte Familjer efter det individualistiske Princip dog saaledes, at deres Arbejde forenedes, og at de kom til at bytte Arbejde mod Arbejde paa de for Alle mest fordelagtige Vilkaar.» Her have vi Kooperationen, Samarbejdet. Men inden vi gaa ind paa Omtalen heraf, maa vi endnu tilføje, Noget om den Mand, der fremfor nogen Anden har virket herfor, og vi maa dvæle et Øjeblik ved hans Filosofi og sociale System.

*) Jfr. «Amerikansk Socialisme», Nationaløk. Tidsskr. Bd. III S. 397 fg. og «Kommunistiske Samfund i Nordamerika», Nationaløk. Tidsskr. Bd. V S. 318 fgg.

Vi have allerede nævnt, at Owen i en meget tidlig Alder kom til en ejendommelig Opfattelse af den Maade, hvorpaa Menneskets Karakter dannes. Nøjere udviklede findes hans Tanker herom i hans fire «Essays on the formation of the human character» (1813). Efter det «ny Blik paa Samfundet», Owen mente at have, er Individet ikke ansvarligt for sin Udvikling, men Ansvar et hviler paa Samfundet. Mennesket, der uafhængigt af eget Ønske sættes i Verden, modtager ved Fødslen visse Anlæg, der senere videre udvikles af ydre Omstændigheder, hvorover han intet Herredømme har. Den Religion, han skal bekjende sig til, den Sædelære, han skal hylde, afhænger af det Land og den Tid, der har set ham komme til Verden. Klimatiske Forhold, geografiske Forhold, Tidsforhold øve den stærkeste Indflydelse paa hele hans intellektuelle, moralske og religiøse Udvikling. Ikke mindre stærk Indflydelse øves af det Samfundslag, man hører hjemme i: den, der lever blandt rige, oplyste, veltænkende Mennesker, opdrages til at blive et hæderligt Menneske; den, der lever blandt Tyve og Kjeltringer, opdrages til at blive en Tyv og Kjeltring. Aarlig fødes Masser af Børn, der uundgaelig ville blive en Forbandelse for sig selv og for deres Omgivelser, uden at de selv bære noget Ansvar herfor, kun paa Grund af den Luft, de indaande. De Anlæg, med hvilke Børnene fødes, ere væsenlig nedarvede fra Forældrene, og hos Forældrene ere disse Anlæg et Produkt af de omgivende sociale Forhold; ved en rationel Ordning af Parringen vil man kunne producere vel udrustede Børn. Allerede før Fødslen vil der saaledes kunne øves en betydelig Indflydelse; men en langt mægtigere Indflydelse kan dog øves efter Fødslen. Hidtil har man søgt at undertrykke det Onde

ved at straffe Forbryderen; fremtidig skal det forebygges ved at fjerne dets Aarsager. De vigtigste Aarsager til det Onde ere Fattigdom og Mangel paa Oplysning. Det er altsaa Samfundsmagtens Pligt at træffe Forholdsregler mod Fattigdom og at give Børnene en god Opdragelse. «Fjern de Omstændigheder, der avle Forbrydertilbøjeligheden i den menneskelige Karakter, og Forbrydelser ville ikke ske. Erstat dem med saadanne, som tilsigte Udviklingen af Ordenssans, Maadehold og Flid, og disse Egenskaber ville frembringes.» Sæt Barnet under Forhold, der kunne udvikle Kjærligheden til det Gode, det Sande, det Skjønne, og det vil udvikles til et dydigt Menneske. Efter denne Theori, hvis Rigtighed Owen mente praktisk at have godtgjort ved sine Forsøg i New Lanark, er Individet altsaa ikke ansvarligt, og de Religioner, der forudsætte Individets Ansvarlighed og derpaa grunde deres Belønnings- og Strafsystem, ere følgelig falske.

Som anført betragtede Owen Uvidenhed og Fattigdom som Hovedaarsagerne til det Onde. Uvidenheden skulde fjernes ved en forbedret Oplærelse og Opdragelse, der skulde være ens og fælles for Alle, da Ulighed er Uretfærdighed. Endel af sine pædagogiske Ideer søgte Owen at gennemføre i New Lanark; paa dem skulle vi dog ikke indlade os nøjere. Om den Maade, hvorpaa Owen tænkte at fjerne Fattigdommen og hvad der staar i Forbindelse hermed — Konkurrencen —, har han givet Oplysning i en Mængde Taler og Smaaskrifter, i nogle større Værker, særlig i «The Book of the New Moral World, containing the Rational System of Society». Allerede i 1817 havde Owen i en Beretning til det da arbejdende Fattigudvalg fremsat et Forslag om Oprettelsen af «pauper farms», der havde vundet betydeligt Bifald. Hans Forslag

om Landets Inddeling i Parallelogrammer paa 1000 Acres, om Befolkningens Inddeling i Klasser efter Rigdom, Religion og politiske Anskuelse, om Indskrænkning i Anvendelsen af Maskiner, om Jordens Opdyrkning ved Spade, om Indførelse af en ny Værdimaaler: Arbejde i Stedet for Guld osv. osv. blev senere nøjere udviklet, og han udtænkte en «*en ny moralsk Verden*», der skulde hvile paa det absolute Lighedsprincip og kun anerkjende én Ulighed: Alderens. I den «ny moralske Verden» skal der ikke kjendes store Byer: Befolkningen skal være spredt over det Hele og leve i Samfund paa 500 à 3000 Personer. Et saadant Samfund skal væsenlig leve af Agerbrug; nogen Industri bør dog ogsaa findes, og Maskiner bør anvendes paa en forstandig Maade til Arbejdernes Lettelse. I Hovedsagen skal et saadant Samfund selv producere, hvad det trænger til; Handelen bør indskrænkes til et Minimum, ja den Tid kan vel komme, da Handel og Penge rent kunne afskaffes. Privatejendom skal naturligvis afskaffes. Unyttige Konsumenter, saasom Præsterne, afskaffes. Med de store Byers Afskaffelse vil megen Elendighed fjernes, og de paradisiske Tilstande kunne vel udvikles saavidt, at Læger, Politi m. m. blive overflødige. Det huslige Liv vil i den «ny moralske Verden» ikke ligne Nutidens: fuldstændig Lighed mellem Mænd og Kvinder; Børnene tilhøre snarere Samfundet end Forældrene; fælles Sovesale; fælles Maaltider; Kyskhed er en «unaturlig Forbrydelse»; dog intet Flerkoneri, men let Adgang til at opnaa Skilsmisse; latterligt at fordre Løfte om evig Troskab, naar man kjender Umuligheden af at opfylde dette Løfte. Sædelæren kan aldrig fordømme en Forbindelse mellem Kjønnene, naar Kjærligheden opfordrer til den; mangler Kjærlighed, er Forbindelsen for-

kastelig, og «nutildags leve alle Ægtefolk, med faa Undtagelser, i en nedværdigende Prostitution, som de bestaaende Ægteskabslove paatvinge dem»^{*)}); alle den menneskelige Naturs Egenskaber — baade intellektuelle, moralske og sanselige — maa udvikles; det er vanvittigt at modsætte sig, hvad Naturen fordrer, og Følgen af at trodse Naturens Krav er Sygdom og Elendighed. Den højeste Dyd er den, der frembringer den største Lykke^{**}).

Saaledes forestillede Owen sig Fremtidens Samfundsordning! For sine Tanker om «Karakterens Dannelse», om en «ny moralsk Verden» osv. kæmpede han fra sit tyvende Aar lige til sin Dødsdag, omtrent i halvfjerdsindstyve Aar.

Owens første større Forsøg paa praktisk at gennemføre sine Ideer foretoges i New Lanark. Som vi ovenfor saa, havde han her et afgjort Held med sig. — Hans andet Forsøg foretoges efter en større og anden Maalestok i New Harmony i Amerika. Dette var, som Nationaløk. Tidsskrift tidligere har vist, afgjort uheldigt. — Endnu inden Virksomheden var standset i New-Lanark og i New Harmony, var den kooperative Bevægelse begyndt i England, og i Tyverne og Trediverne giver den sig Udtryk i en Række af Forsøg, der ganske vist saagodtsom alle mislykkedes, men som dog indeholdt en sund Spire, der senere er voxet frem. — I Tyverne, Trediverne og Fyrerne opstaar der en talrig Skare af forskjelligartede kommunistiske, socialistiske, kooperative, anti-religiøse Foretagender, som Owen var mer eller mindre delagtig i: det kommunistiske Samfund Orbiston

^{*)} •Lectures on Mariage•.

^{**}) Jfr. navnlig: Booth: Robert Owen, the founder of Socialism in England.

i Nærheden af Glasgow, Selskaberne «Institution of the Industrious Classes», «Regeneration Society», «Association of All Classes of All Nations», Udsendelsen af «Social Missionaries», Oprettelsen af «Social Halls», «Universal Community Society of Rational Religionists», Tytherly-Samfundet osv. osv. — Med disse og flere Foretagender, med Udgivelsen af Bøger, Smaaskrifter og Blade, med Forfattelsen af Proklamationer og Opraab var Owen sys-selsat lige til sin høje Alderdom. Endnu under Verdens-udstillingen i 1851 gjorde han sig bemærket ved Om-delingen af 60,000 Smaaskrifter. I 1858, da han var 87 Aar gammel, rejste han til Liverpool for at deltage i den Kongres, som den af Lord Brougham Aaret forud stiftede «Social Science Association» da afholdt. Han besteg Talerstolen og begyndte at tiltale Forsamlingen, da hans Stemme pludselig svigtede ham, og han maatte lade sig bære bort. Imidlertid gjenvandt han netop saamange Kræfter, at han kunde rejse til sit Fødested i Wales, og her døde han faa Dage efter.

Owen udmærkede sig først og fremmest ved den urokkelige Tillid, han havde til sine Theoriers Sandhed. Læren om Karakterens Dannelse af de ydre Omstændig-heder — Hovedhjørnestenen i hele hans filosofiske Be-tragtning — betragtede han som uomtvistelig sand. I den af ham udtænkte ny Verden vilde Meningsforskjel være en Umulighed; Alle vilde tænke som Owen; og skulde der virkelig opstaa en Mand, der vilde være fræk nok til at tvivle om de owenske Sandheder, da skulde han indsættes i et Galehus, hvor han skulde forblive, indtil han var kommen paa bedre Tanker. Intolerance maatte følge med en saa stærk Selvtillid. Voldsomhed i Udtryksmaaden var ligeledes en naturlig Følge. Navnlig

ses dette i Owens og Owenisternes Optræden mod Religionen. Som tidligere meddelt havde Owen alt som tiars Dreng faaet Øje for «det Grundfalske i alle Religioner». Mange Aar lod han dog hengaa, inden han offentlig udtalte sig herom, og første Gang han med Voldsomhed angreb Religionen, var paa Mødet i «the London Tavern» 1817, hvor han erklærede Religionen for Menneskeheds farligste Fjende. Fra da af lod han ikke hengaa nogen Dag, uden at han med Lidenskabelighed udtalte sig mod Kristendommen, Bibelen, Præsterne osv. I sine sidste Aar blev han en erklæret Spiritist; men Spiritismen førte ham ikke tilbage til Kristendommen. Et af hans sidste Ord var dette: «Lad det med Tordenrøst blive forkyndt for alle Religioners Tilhængere i den hele Verden, at Religionen til alle Tider har været Menneskeslægtens Ødelæggelse, og Aarsag til alle dens Forbrydelser, Ufornuftigheder, Galskaber og Lidelser! Saa længe hele denne ødelæggende Overtro ikke er bleven rykket op med Roden, vil Mennesket vedblive at være en vanvittig Fanatiker og Skinhellig, der i sin Galskab uden at vide det ødelægger sin egen og sine Medmenneskers Lykke.»

Men denne store Tillidsfuldhed avlede ikke alene Intolerance og Lidenskabelighed. Den avlede ogsaa Beredvillighed til med alle tilstedeværende Midler at virke for Sagens Fremme. Owen skyede ingen Anstrengelse, hverken aandelig eller legemlig; Ingen har med større Iver end han arbejdet for, hvad han ansaa for Sandhed. Maaske Størstedelen af sin Formue, eller dog i alt Fald et Par Millioner Kr. ofrede han paa sine forskjellige Planer. Ved en storartet Godgjørenhed, ved Mod og

Kraft, ved Uforsagthed og Ærlighed, ved en livlig Aand og et varmt Hjærte udmærkede han sig fremfor Nogen.

Owens gode Egenskaber skaffede ham talrige Venner. Lord Brougham var ham en trofast Støtte i hans Bestræbelser for Opdragelsesvæsenets Reform. Det gav jo ganske vist paa sine Steder Anstød, at Religionsundervisning ikke indtog første Plads i Owens Skoler, men at der tværtimod gaves rigelig Undervisning i nyttige Fag, og at Undervisning i Læsning, Skrivning, Regning osv. ikke — som hidtil — bibragtes Børnene i «homøopathiske Doser». Alligevel fandt Owen Bistand hos Landets første Mænd: Hertugerne af Kent, York, Cumberland, Sussex og Cambridge, Lorderne Castlereagh, Liverpool, Sidmouth osv., Erkebispem af Canterbury, fremdeles Canning, Bentham, Godwin, Ricardo, Malthus, James Mill, Bowring, Jos. Hume, Francis Place, Wilberforce, Macaulay, Nathan Rothschild og utallige andre af Datidens berømte Mænd — baade i England og andre Lande — støttede til sine Tider Owen. Senere, efterhaanden som hans Angreb paa Religionen blev voldsommere og lidenskabeligere, svigtede de tidligere Venner; kun Hertugen af Kent, Dronning Victorias Fader, og Lord Brougham forblev ham tro til det Sidste.

Som Taler øvede Owen, navnlig i sin kraftige Alder, betydelig Indflydelse. Han talte bedre, end han skrev. Ved flere Lejligheder viste han at være i Besiddelse af en henrivende Veltalenhed. Senere synes han at være bleven i høj Grad langtrukken: hans Breve voxede op til Afhandlinger, hans Taler til uhyre Værker. Naar han sammenkaldte et Meeting, vidste Deltagerne aldrig, naar de fik Lov til at slippe fri. Men han havde Takt, og han kunde tillade sig en Opførsel, man vilde have fundet

usømmelig hos Andre: en berømt Prædikant havde i Kirken omtalt Owens kooperative System, men havde gjort sig skyldig i betydelige Misforstaaelser; inden den sidste Salme var afsungen, rejser Owen sig op og tiltaler Menigheden i en Tale, i hvilken han retter Præstens Fejltagelser. Det var lidt usædvanligt, og man vilde ikke have tilladt Andre en saadan Adfærd; men Owens Fremtræden var præget af en saa ædel og smuk Værdighed, at Ingen følte sig forarget.

Owens Fortjenester ere nu glemte. Ingen tænker paa, hvilken Rolle han har spillet for hele Undervisningsvæsenets Udvikling. Ingen tænker paa hans Omsorg for de Fattige og Arbejderne, paa at Fabriklovsbevægelsen udgik fra ham, paa hans Betydning for hele Associations- og Kooperationsvæsenet.

Før Owen fremtraadte, nævnes der i England tre kooperative Foreninger — nærmest Forbrugsforeninger, eller Foreninger for Indkjøb af billige Livsfornødenheder — en i Hull, en i Woolwich og en i Devonport; af dem var Foreningen i Hull den ældste, idet den allerede oprettedes 1795. Owen indførte saaledes ikke denne Art Foreninger i England, og var endnu mindre deres Opfinder; men det var ham, som fremfor nogen Anden gjorde det indlysende for den store Mængde, hvormeget der kunde spares ved en forstandig Sammenslutning af tidligere isolerede eller konkurrerende Kræfter, ved Forbrugsforeninger og Husholdningsforeninger, ved Foreninger til Indkjøb af Raastoffer, ved Produktionsforeninger, ved Folkebanker osv. osv.

I 1821 begynder Owen for Alvor at sætte den kooperative Agitation i Gang. Det første Nummer af det første kooperative Blad udkom den 27de Januar 1821. Det aabnedes med en udførlig Prospektus i den Owenske Stil. Paa Titelbladet læstes «*The Economist. A periodical paper, explanatory of the new system of society projected by Robert Owen, Esq., and a plan of association for improving the condition of the working classes during their continuance at their present employments.*» *) Om

*) Det kooperative Ugeskrift «*Economist*» (— naturligvis ikke at forveksle med det nu bestaaende Finansblad af samme Navn —) gav Signalet til Fremkomsten af en overordenlig omfattende kooperativ periodisk Literatur. Navnlige i Tidsrummet 1821—1830, — skjønt ogsaa i den følgende Tid —, fremstod der i England en Mængde kooperative Blade. At give en fuldstændig Fortegnelse over dem er neppe muligt, og er i alt Fald ikke af tilstrækkelig stor Interesse; men nogle Exempler skulle vi anføre:

The Co-operative Magazine and Monthly Herald. Begyndte at udkomme i Januar 1826.

The Co-operator. Udgivet af Dr. King. Udkom 1828—30.

The Associate. Begyndt at udkomme 1829. Senere kaldet: Co-operative Mirror.

The Agricultural Economist. 1830.

The Co-operative Miscellany and Magazine of Useful Knowledge.

The British Co-operator; a Record and Review of Co-operative and Entertaining Knowledge. 1830.

The Birmingham Co-operative Herald.

The United Trades' Co-operative Journal. 1830.

The Crisis. Udgiven af Owen. 1832.

The Lancashire Co-operator or Useful Classes Advocate.

The New Moral World. 1834—45. Næsten hvert Aar undergik det Modifikationer med Hensyn til Titel, Udgiver, Udgivelsesmaade osv. Var i sin Tid det betydeligste og mest ansete Organ for den kommunistisk-kooperative Retning. Gik ofte overordenlig vidt. Kaldte sig en Tid — meget betegnende — «*New Moral World and Millennium*».

The Star in the East. 1837. Udgivet af James Hill, en Slægtning af Rowland Hill.

hvem der redigerede dette Ugeblad, synes Meningerne at være delte: Holyoake er mest tilbøjelig til at tro, at det var selve Rob. Owen; Booth siger, at det var en Discipel af Owen, og Booth tilføjer, at Redaktøren i flere Spørgsmaal, navnlig religiøse og metafysiske, var uenig med Owen. Bladet ophørte at udkomme med sit 52de Nummer. Allerede i sit første Nummer omtalte Bladet et nystiftet «Co-operative and Economical Society», — «det er første Gang», siger Holyoake; «at jeg træffer paa dette nu saa bekjendte Navn.» «Efter den grundigste Overvejelse», skrive dette Selskabs Ledere, «ere vi blevne fuldt og fast overbeviste om, at saalænge vi vedblive at handle paa den isolerede Maade, man hidtil har fulgt, ville vi bestandig blive hjemsøgte af den pinlige Frygt for at opsluges af Pauperismens Malstrøm; og vi ere forvissede om, at vi kun ved at slutte os sammen kunne undgaa Katastrofen. Men vi ere ogsaa overbeviste om, at vi ved at forene vor Flid, vor Færdighed og vore aandelige Evner ikke blot ville trodse Fattigdommen, men ogsaa opnaa Livets Goder, aandelige Nydelser, og fremfor Alt Midlerne til at give vore Børn en saadan Opdragelse, at de ville komme i Besiddelse af nyttige Kundskaber og styrkes i dydige Sæder». Børneopdragelsen er altsaa ogsaa her, ligesom i de fleste andre owenske Foretagender, et Hovedformaal. Efter den oprindelige Plan skulde der i London dannes et Samfund, bestaaende af 250 Familier,

The Northern Star. 1837. Udgivet af en anden Hill.

The Commonweal. 1847.

Disse Exempler kunde lettelig forøges betydeligt. Slet Stil, slet Orthografi, slet Udstyrelse, hyppigt skiftende Redaktører og Titeler, overhovedet talrige Omskiftelser fulgte i Almindelighed med de kooperative Blade. Den da bestaaende Avis-Stempelskat lagde dem mange Hindringer i Vejen.

der helst maatte leve under samme Tag, men dog ogsaa kunde bo i Nabo-Huse. Ved at leve under samme Tag vilde der aarlig spares 1600 Pd. Sterl. i Leje; Bygningen kunde opvarmes ved en fælles Ovn, Maden koges i et fælles Kjøkken og fortæres i en fælles Spisesal, og her ved vilde der aarlig spares 900 Pd. Sterl. til Brændsel og Lys. Selv vilde de besørge Slagtning, Bagning, Brygning, Forfærdigelsen af deres Klæder osv. De vilde indkjøbe deres Varer *en gros*; de vilde oprette forskellige Værksteder, og Formaålet skulde overhovedet være ikke at arbejde for Andre, men at arbejde for sig selv og selv nyde godt af det fulde Udbytte af deres Flid. Forventningerne vare store, men Resultatet tarveligt. Foreningen kom aldrig til at virke efter det oprindelig tilsigtede Omfang, og den naaede ikke videre end til at blive en Art Forbrugsforening, ihvorvel den bestandig betragtede som sit Ideal «den sociale Ordning, til hvilken Mr. Owen fra New Lanark, denne Menneskeslægtens store Velgjører, havde udkastet Planen.»

Det her omtalte Selskabs første Historie viser noksom den kooperative Bevægelses socialistiske Oprindelse. Holyoake udtaler ogsaa, at Ordet «Co-operation» oprindelig brugtes som enstydigt med «Kommunisme»; fra at betyde «Fællesskab i alle Livets Forhold» svandt det ind til at betegne «Fællesskab i *shopkeeping*»; senere er det atter bleven udvidet noget, og er særlig blevet brugt til at betegne de Foreninger, hvis Formaal angives at være Driftsherrernes Afskaffelse. Dette er dog beskedent i Sammenligning med den Definition, «Economist» gav i 1821: «Lad Hemmeligheden komme ud! Vi forlange utvungen Kooporation, for alle Samfundsmedlemmers Vedkommende, for ethvert af Samfundslivets

Formaal!» Og nogle Aar senere skriver et andet kooperativt Organ: «Det cooperative System hviler paa Lighed og Fællesskab i Rigdom (Jord og Kapital) blandt alle Medlemmer.» Den individuelle Tilegnelse skulde indskrænkes til det mindst Mulige, og i Tiden fra 1820 til 1840 er det yderligt vanskeligt at skjelne de egenlige cooperative Forsøg fra de kommunistiske. Holyoake deler Kooperationens Historie fra 1820 til 1844 i to Afsnit: det «entusiastiske» og det «socialistiske»; men begge vare i Virkeligheden omtrent i samme Grad prægede af vild overspændt Begejstring og af socialistisk-kommunistiske Ideer.

Som kommunistisk *co-operator* maa, næst Owen, nævnes Abram Combe, Broder til Fysiologen Dr. Andrew Combe og til George Combe, en i sin Tid bekjendt Frenolog. Abram Combe havde til sit 35de Aar ikke givet sig af med Filantropi, men var tværtimod bekjendt for at være en dygtig, maaske næsten for dygtig, Forretningsmand, og som et ualmindeligt vittigt Hovede og en skarp Satiriker. Men i 1820 besøgte han Owen i New Lanark, og dette Besøg forvandlede ham ganske. Han kastede sig over Filantropien, og blev i de faa Aar, han havde tilbage at leve, en rastløs Filantrop. Han blev en af Owens dygtigste Disciple, blev udpræget Materialist, Forfatter til filosofiske og politiske Afhandlinger, fremdeles Totalafholdenhedsmand og Vegetarianer. I Orbiston grundede han et Samfund paa omtr. 300 Medlemmer, der selv producerede Størstedelen af deres Fornødenheder. Foretagendet synes en Tid at være gaact godt; Medlemmerne udmærkede sig ved gode Sæder, Drukkenskab kjendtes ikke, Børnene fik en god Opdrag-

else, for Adspredelser sørgedes der ved et Theater, et Blad kaldet «Register of the first Society of Adherents to Divine Revelation at Orbiston» udgaves osv. Men allerede i 1827 døde Combe, og med hans Død ophørte ogsaa hans Samfund at leve. Combe døde i Overbevisningen om at have kæmpet for en god Sag. Da han følte sig Døden nær, dikterede han sin Søn følgende Gravskrift: «Den Maade, han i Livet havde virket paa, vandt hans Bifald i Dødens Stund.»

Et af de første betydeligere literære Navne, der sluttede sig til Bevægelsen, var William Thompson, hvem Stuart Mill skænker en hædrende Omtale i sin Autobiografi. Han levede en Tid sammen med Bentham, og hans Hovedværk, «Distribution of Wealth», vidner om Benthams Indflydelse. Værket siges at indeholde «den bedste Fremstilling af den engelske Kommunismes praktiske og fredelige Natur». I 1825 udgav han «An Appeal of one-half the human race — Women — against the pretensions of the other half — Men», et Svar paa James Mills bekjendte «Article on Government». I 1827 udgav han «Labour Rewarded», i hvilken han forklarer, hvorledes Kapital og Arbejde kunne forsones, og hvorledes Arbejderne kunne sikre sig det fulde Udbytte af deres Virksomhed. Skriftet indeholder en nøjagtig Vejledning til Oprettelsen af kooperative Samfund. Ligesom Combe var Thompson Maadeholdsmand og Vegetarianer. Han testamenterede sit Legeme til Dissektion,*) — i de Dage

*) Det synes en Tid at have været Mode blandt *the co-operators* at testamentere deres Legeme til anatomiske Øjemed. Dr. McCormac hævdede, at det var en Pligt for alle Kooperationens sande Venner at gjøre dette; han fik i den Anledning Øgenavnet «the skeleton-man». Det bør bemærkes, at i England have Anatomerne i en særlig Grad lidt af Mangel paa Lig til Dissektion.

en uhyre Dristighed, — og der manglede ikke meget i, at Udførelsen af denne Vilje havde fremkaldt Tumulter. Ogsaa Thompson udkastede yderst vidtgaende Planer til kooperativ-kommunistiske Foretagender. Da han døde i 1833, testamenterede han sin betydelige Formue til Oprettelsen af et af Agerbrugere bestaaende kooperativt Samfund; men hans Familie, der paastod, at han havde været sindsforvirret, eller at det Formaal, til hvilket Pengene testeredes, var «umoralsk», bestred Testamentets Gyldighed, og det kom til en af disse velbekjendte engelske Processer à la «Jarndyce and Jarndyce», hvor Alt gaar med til *costs!*

William Pare var ogsaa en af Bevægelsens mere fremragende Mænd, og er derhos bekjendt som en af dens første Martyrer. Biskoppen af Exeter havde i 1840 i Overhuset fremsat en Række Beskyldninger mod Owenismen for Blasfemi m. m., og et af Resultaterne af Biskoppens Anklage var, at William Pare, der dengang beklædte et betydeligere Embede, afskediges. — Dr. King, fra Brighton, Udgiver af «The Co-operator», var ogsaa en af Bevægelsens Ophavsmænd, — en meget dygtig og dannet Mand, med et varmt Hjerte, altid rede til at virke for Menneskeslægtens Vel; samvirkede med Dr. Birckbeck, Lady Byron, Lord Brougham m. fl. i deres filantropiske Bestræbelser. — Owens Søn, Rob. Dale Owen, den bekjendte Spiritist, hørte ogsaa til den kommunistisk-kooperative Retning. — Brødrene Skene, navnlig P. O. Skene, Stuart Mills Lærer i Tysk, nævnes ligeledes som Tilhængere heraf. — En meget anset Børsmand, Ph. Allsop, mente at virke for de owenske Ideer ved at negte at tage Sæde i en Jury, fordi han — selv trods det klareste juridiske Bevis — ikke kunde erklære nogen Forbryder

«skyldig», da Samfundet, og ikke Individet, maa bære Ansvaret. — Julian Hibbert — anset græsk Filolog, testamenterede sit Lig til Dissektion —, vægrede sig ogsaa, som Atheist, ved at tage Sæde i en Jury. Hibbert, hvem Holyoake sammenligner med Shelley, nød en overordenlig Anseelse blandt Owenitterne, hvad følgende lille Historie viser: P. Baume, en rig, yderst excentrisk Owenit, havde i tre Aar ikke kunnet faa en Dreng døbt, fordi han ikke i hele Historien havde truffet paa en eneste Personlighed, hvis Navn han kunde anse det for raadeligt at give Drengen; først da Julian Hibbert døde, vidste han hvad han skulde kalde ham, og han bad derfor Owen døbe ham med dette Navn. (Owen og flere af hans Disciple døbte mange Børn.) Samme Baume ofrede forøvrigt uhyre Summer paa kooperative og alle mulige andre kooperative Foretagender. Han plejede at sige, at han meget frygtede, at man skulde indespærre ham i et Galehus; «men», siger Holyoake, «det var der ingen Grund til at frygte. Intet Galehus vilde have paataget sig at styre ham: han vilde med sin uudtømmelige Rigdom paa Projekter have gjort Hovedet forstyrret paa Bestyrerne og Lægerne inden Udløbet af en Maaned». Exempelvis kan nævnes et Diegivningsprojekt, beregnet paa kommunistiske Samfund, hvorefter Børnene ikke skulde se, hos hvem de fik Die; det gik jo ikke an, at de fik «local affections», i Stedet for «universal affections». Baume, der saa godt som slet ikke benyttede sin store Formue til personlige Øjemed, levede hovedsagelig af graa Ærter. Det Samme gjaldt om Samuel Bower, der endog gjorde gjældende, at det var enhver Menneskevens Pligt udelukkende at leve af nævnte Føde. — Blandt de *co-operators*, der satte S. M. (s: Social

Missionary) efter deres Navn staar G. A. Fleming først, en meget dygtig Taler og Skribent. Den bedste Taler var dog Lloyd Jones, den mest indflydelsesrige af de endnu levende *co-operators*. — James Rigby, navnlig bekjendt fra sin Agitation for Ti-Timers-Bill'en, udviklede med stort Talent Kommunismens Grundtanker. Han var en erklæret Kommunist og Materialist, en Discipel af Owen, med hvis senere Spiritisme han dog ikke kunde forsone sig. Fra sin Ungdom af lige til sin Død, i en Alder af 56 Aar, smagte han aldrig animalsk Føde. — En sprudlende livlig og vittig Taler blandt «Missionærerne» var Atheisten Ch. Southwell, der forøvrigt ogsaa «udmærkede» sig derved, at han var den yngste af 36 Børn*). Han interesserede altid sine Tilhørere, ofte saa levende, at de slet ikke bemærkede, at han talte om noget helt Andet end den foreliggende Sag. Han og Holyoake vare de første «sociale Missionærer», der i Fængsel maatte bøde for den Iver, hvormed de kæmpede for deres Overbevisning. — Andre fremragende Tilhængere af Retningen var Stuart Mills Ven Rowland Detrosier, Chartisten J. B. O'Brien, Vegetarianeren Alexander Campbell, Dr. Farn, Hamilton fra Dalzell, osv. osv. Blandt de kvindelige Tilhængere maa fremfor alle Andre nævnes Mrs. Emma Martin, der senere under Koleraepidemien i 1849 udmærkede sig som en overordenlig modig og dygtig Læge. Heller ikke bør glemmes General Lafayettes Veninde, Frances Wright, senere Mme d'Arusmont, efter Stuart

*) Dr. Bathurst, Biskop i Norwich, var ogsaa den yngste af 36 Søskende. Der var altsaa ikke noget «kjættersk» i denne usædvanlige Omstændighed, og det var — som Holyoake bemærker — heldigt for Southwell, da han, Atheisten, maaske ellers kunde være bleven dragen til Regnskab herfor.

Mills Udsagn en af sin Tids betydeligste Kvinder, i alt Fald den mest fremragende af dem, der sluttede sig til den kommunistisk-kooperative Bevægelse. Forøvrigt er det jo navnlig fra sine Bestræbelser for Neger-slaveriets Afskaffelse i de amerikanske Sydstater, at hendes Berømmelse skriver sig.

Holyoake har helliget «the forgotten workers», Kooperationens «early advocates», et Par Kapitler. Man vil her finde en stor Mængde Navne og en hel Del Kuriosa optegnede. Om de fleste af disse Mænd gjælder, hvad Holyoake siger om en af dem: «he was commonly right when he felt, and wrong when he thought.» De følte, at der var Brøst tilstede; men de manglede Kundskab, Forstand og Erfaring til at angive, hvorledes der kunde bødes herpaa. «De fleste af dem havde ikke mere Forstand paa politisk Økonomi, end Jæsus og hans Apostle havde». En overvejende Del af dem vare *self-made men*, der havde Avtodidaktens gode saavel som mindre heldige Egenskaber. Det er særdeles karakteristisk at se, hvor mange *teetotallers*, Vegetarianere, Abolitionister, religiøse Sværmere osv., der fandtes blandt dem. Alle mulige religiøse, filosofiske, politiske, økonomiske Excentriciteter havde Repræsentanter blandt disse Forkæmpere for en ny social-økonomisk Ordning; men det er jo saa ofte, at vi se Excentriciteten ledsage Kampen for det Ny, uden at deraf følger, at det Ny er forkasteligt. Men de gode Sider maa ikke overses: disse sociale Reformatorer kæmpede uden Hædefuldhed, uden Bitterhed, uden Misundelse. «De vare Kommuniste, kun fordi de ønskede, at Andre skulde nyde Frugten af deres Arbejde; paa sig selv tænkte de kun lidet; de vare Materialister uden at være Sensualister». Naar Socialisterne saa ofte beskyldes

for Misundelse, saa bør det fremhæves, at de Mænd, vi her have talt om, vare uegennyttige fremfor Nogen: Mange af dem ofrede deres timelige Velfærd; Mange ofrede Størstedelen af eller vel endog hele deres Formue; Nogle ofrede Livet i Kampen for en Sag, der ikke var deres personlige Sag, men som de betragtede som Menneskehedens Sag. Lønnen for en utrættelig Virksomhed i Filantropiens og Humanitetens Tjeneste var ofte tarvelig; thi de Regerende betragtede ikke denne Virksomhed med gunstige Øjne: Nogle lønnedes med Fængsel og Forfølgelse; Andre med Fattigdom og Elendighed. Kun Faa vare de, der ikke blot blandt Arbejderne men ogsaa hos de styrende Samfundsklasser vandt Anerkjendelse. Nu bør det dog mindes, at den kommunistisk-kooperative Bevægelse har baaret Frugter: den virkede i højeste Grad oplivende paa Arbejdernes Aand, og den har bidraget til at forøge deres materielle Velvære. Bevægelsen var i sin Oprindelse sværmerisk, fantastisk, excentrisk, extravagant, tilsyneladende ligefrem utopisk; og dog har den ført til praktiske Resultater: Kooperationens socialistisk-kommunistiske «Banebryderperiode» fulgtes af et Tidsrum, i hvilket Husholdningsforeninger, Produktionsforeninger og andre kooperative Foreninger spredte sig saavel over England som over Kontinentets Lande. Al Betydning kan man visselig ikke frakjende disse Foreninger. Det siges saa ofte, at «Socialisterne» ere fjendligt sindede mod Selvhjælpsbestræbelserne. Det bør da fremhæves, at Bevægelsen for Selvhjælpen, for den meget omtalte og saa ofte udbasunede Selvhjælp, netop er udgaaet fra «Socialismen».

A. P.
